

SENSUS COMMUNIS І СУДЖЕННЯ СМАКУ В КАНТА

Для з'ясування питання про витоки естетичного судження як теми для філософії в статті розкрито співвідношення понять «*sensus communis*» і «судження смаку» в теорії Канта. Доведено, що через *sensus communis* відкривається перспектива історичного розуміння ідеї естетичного судження як функції певного типу культури.

Питання про витоки судження смаку як теми для теоретичного осмислення мало цікавить естетиків. Мова йде про історичні витоки. Адже цілком доречні запитання: «Чому саме ця тема, а не інша?», «Чому саме зараз і тут, а не там і тоді?» Г.-Г. Гадамер свого часу досить детально проаналізував історичність естетичної свідомості, але не для того, щоб визначитися стосовно історичного статусу та функції естетичного [1, 63]. Найрадикальнішою і найпослідовнішою була критика «чистої» естетики в роботах П. Бурдьє, який увів поняття мистецького поля як певної соціальної структури, що забезпечує відповідну форму естетичного ставлення та цінність мистецького твору [2, 17-29]. Проте для естетичної теорії важливо реконструювати підвалини власної проблематики у витоках, на основі тих текстів, у яких естетичне стає темою і набуває обрисів теоретичного концепту. Таким текстом є «Критика здатності судження» Канта. Завдання статті полягає у розкритті соціальних і культурних витоків проблеми смаку в цьому тексті. Для реалізації такого завдання доцільно взяти неспецифічне для естетики поняття «*sensus communis*» [3], оскільки воно якнайкраще актуалізує універсальний горизонт дослідження проблеми. Передусім розглянемо значення *sensus communis* в кантівській естетичній теорії, покажемо зв'язок цього поняття з формулюванням «антиномії смаку» та зробимо висновки про історичні умови трансформування *sensus communis* в ідею судження смаку.

Sensus communis та ідея судження смаку

Поняття «*sensus communis*» не є поняттям естетики і навіть основним поняттям теорії Канта. Саме тому воно становить інтерес для дослідження, яке прагне вийти за межі дискурсу, що його нав'язує сама теорія, і побачити, звідки цей дискурс бере початок і завдяки чому встановлює свою цінність.

Кант звертається до поняття «*sensus communis*» в § 40 «Критики здатності судження». Параграф має красномовну назву «Смак як свого роду *sensus communis*» («Vom Geschmacke als einer Art von *sensus communis*»). Таким чином, між поняттями «смак» і «*sensus communis*» встановлюються родо-видове відношення: смак є *sensus communis*, але як різновид останнього. Тотожність є, але неповна. Подальший аналіз підтверджує висловлене у назві.

Кант доводить, що естетична здатність судження може бути з повним правом названа *sensus communis*, але спочатку робить деякі смислові уточнення щодо тлумачення останнього. По-перше, він посилається на загальноприйняте розуміння *sensus communis* як *буденного здорового глузду* (*gemein Menschenverstand*): «...те, що зустрічається скрізь і володіти чим не є ані заслугою, ані перевагою» [4, 166], (KdU, 293). Виявляється, пише Кант, що звичайний здоровий глузд, який ще не сприйняв впливу культури, не може зробити честі індивідові і є «найменшим, чого можна чекати від того, хто претендує на ім'я людини» [4, 166], (KdU, 293). Від такого *вульгарного* розуміння Кант пропонує перейти до іншого: під *sensus communis* слід розуміти *ідею спільного почуття* (*gemeinen Sinn*). У результаті маємо два значення *sensus communis* - буденний здоровий глузд і спільне почуття. Останнє є основним значенням, яке абстрагує поняття від додаткових соціальних і культурних конотацій.

Проте Кант також захищає поняття *звичайного здорового глузду* як продуктивної здатності, яка посідає належне й гідне місце в системі інших здатностей людини. Тобто він фіксує негативні конотації в слові «*common*», які, фактично, вказують на «загальне місце» повсякденної свідомості - *vulgare*, де, умовно кажучи, можуть бути всі без перешкод, і саме тому воно знижується у своїй соціальній і культурній цінності. Таким чином, утворюється колоподібний смисловий ланцюжок. Кант посилається на «загальне місце» розуміння *sensus communis* (як про це

думають усі), у якому *sensus communis* постає саме як «загальне місце» (вульгарний спосіб мислення). Якщо ми спробуємо уявити собі суб'єкта такого загального уявлення, то, очевидно, ним буде не простак-невіглас, а людина освічена, яка вже може ставитися до всього, чого не торкнулася формуюча сила культури, як до низького та вульгарного. Проте Кант переконаний, що простий здоровий глузд (розсудливість) потребує всезагальної точки зору (*allgemeinen Standpunkte*) як підстави для правильного судження, і тому не може задовольнитися ані «загальним місцем» як простим відтворенням, ані суб'єктивним судженням. Кант очищує поняття і наголошує на одному: в *sensus communis* йдеться про *спільне почуття*. У такий спосіб знімаються культурні оціночні аспекти значення з притаманною їм диференціацією історичних суб'єктів ставлення. Хто розуміє здоровий глузд як *vulgare*, і хто може його розуміти як здатність приймати рішення розсудливо? Йдеться про різні групи і різні тлумачення. Причому на одне можна посилалися як на загальновідоме, інше стверджується як належне: як *належить* розуміти *sensus communis*.

Наступним кроком, який здійснює Кант, є твердження, що смак з більшим правом можна називати *sensus communis*, ніж здоровий глузд [4, 168], (KdU, 295). Простий здоровий глузд спирається на *спільність*, спільну точку зору, але оскільки йдеться про *спільне почуття*, перевагу слід надати смаку, адже останній виявляє себе через почуття задоволення. Почування (*Sinnes*) здійснюється без усяких понять, через транслювання певного *стану* душі й реалізує *спільність* як особистий здобуток, який в *принципі* може бути здобутком кожного. Це справді *спільне почуття*.

Уточнюючи свою думку, Кант у примітках зазначає: смак можна назвати *sensus communis aestheticus*, а простий здоровий глузд - *sensus communis logicus*. Це свідчить про те, що Кант схильний розрізняти *спільне почуття* у судженні смаку і здоровому глузді не тільки за формою, але й за змістом, що відрізняє його інтерпретацію *sensus communis* від пануючих у XVIII ст. точок зору.

У XVIII ст. поняття відтворюється і розробляється за давньоримськими класичними текстами, перекладається як «здоровий глузд», і основними його значеннями визнаються: 1) здатність, яка належить усім, та 2) почуття, яке породжує *спільність* [1, 62]. Причому слово «*common*» не є позначенням абстрактної всезагальності розуму, а є вираженням конкретно загального, тобто *спільного*, *спільності* групи, нації, насамкінець всього людського роду [5, 302]. Відповід-

но, в українській мові слід при перекладі та інтерпретації надавати перевагу слову «спільний» перед «загальний», яке крім значення *спільності* включає також *абстрагування* і *схематичність* [6, 52]. Кантівське тлумачення теж акцентує на *спільності*, але відокремлює *спільне почуття* від здорового глузду, з яким воно традиційно асоціювалося. Таке розмежування, як побачимо далі, є принциповим з огляду на культурні контексти виокремлення проблеми.

Якщо естетичне судження має по праву називатися «спільним почуттям», то це почуття є основою і метою судження, або конститутивною і регулятивною ідеєю такого судження. Тобто останнє можливе тільки як *спільне почуття*, і воно ж прагне до *спільності* у почутті як до свого ідеалу. Смак прагне більш *спільного* (максимально *спільного*) почуття. Так, Кант пише, що смак оголошує своє задоволення значимим *для людства в цілому* і саме в такому разі смак може стати *справжнім* - «набути певної незмінної форми» [4, 230]. Людство загалом є тією межею, яка дає нам підстави говорити про «норму» смаку хоча б в ідеалі. Простіше цю ідею висловив Шефсбері: «Люди краще відчують суспільство і краще розуміють *спільний інтерес* та благо тіснішої *спільності*» [5, 306-307], проте в умовах неможливості безпосереднього почуття *спільності*; зв'язок між індивідами можна відтворити в *ідеї*, в певному спогляданні, яке репрезентує ціле [5, 326]. Людство в даному разі є доволі непевним поняттям, але саме з ним пов'язується довершеність смаку. В результаті непевність референтної групи для *спільного почуття* робить судження смаку незавершеним зусиллям, переважно зусиллям більш *спільного почуття*, кращого смаку. Смак - це насамперед вимога *доброго смаку*, зазначав Гадамер.

Очевидно, що в понятті смаку закладена суперечність. Воно завжди є *одиничним фактом*, але ніколи не досягає абсолютної *спільності*, тобто певної незмінної форми *доброго смаку*. *Спільне почуття в ідеалі* приписується смаку. І оскільки це почуття належить естетичному судженню лише в певному роді, а загалом виражає фундаментальне прагнення людини до *спільності*, смак виявляється спрямованим на максимальну реалізацію *спільності* у почутті, і на цьому ґрунтується притаманне йому *задоволення*. Кант визначає, що причиною задоволення є саме вплив рефлексії на душу [4, 168], (KdU, 295), тобто *переживання* *спільності* у почуттєвому акті (загальнозначущості судження).

З приводу цього виникає ряд запитань: 1) у чому відмінність *спільного почуття*, представлено-

го у судженні смаку, від спільного почуття у звичайному здоровому глузді? 2) чому крім здорового глузду, який за традиційними уявленнями є сферою реалізації спільного почуття, виокремлюється ще один спосіб його утвердження?

Відповіді можуть бути такими: 1) це почуття винесене за межі безпосередніх життєвих контекстів у особливу сферу переживання; воно не практичне в тому сенсі, що є «чистим» задоволенням від реалізації спільного почуття; 2) за певних причин здоровий глузд вже не може ефективно виконувати функцію реалізації спільного почуття і в нього з'являється «суперник», який реалізує це почуття безвідносно до конкретних життєвих потреб – *самоцільно*.

Недаремно Кант говорить про *sensus communis* як *ідею* всезагального почуття. Спираючись на той самий здоровий глузд, ми можемо стверджувати, що наявність спільного почуття, або почуття спільності, не може бути джерелом для *ідеї* цього почуття. Самого почуття досить для виконання функції утвердження спільності. Факт теоретичного аналізу почуття свідчить про якісь проблеми в його реалізації; проблеми істотні для самої спільності, оскільки вона вже не може обходитися без *ідеї*, не може покладатися на іманентні прояви спільності у ставленні до речей.

Вихід за межі спільного почуття до *ідеї* спільного почуття стає потрібним, коли над простими життєвими актами вивершується царина культури як проєктивна модель існування з цілою системою узагальнених регулятивів, які спрямовують життєдіяльність індивіда. Сама «ідея культури» заперечує права здорового глузду, розрізняючи культурні й докультурні стани, і тільки на цій підставі утверджує свою чинність. Але на відміну від певності того, що вона заперечує, культура є непевною в тому, що вона покладає як зразок. Здоровий глузд може посилатися – «як люди», «як усі». Це пояснює його здатність перетворюватися на «загальне місце», банальну «життєву мудрість» і здобувати емпіричне схвалення. Смак не може посилатися ні на що, він апелює не до емпіричної, а до якоїсь абстрактної (ідеальної) спільності, яка швидше пов'язується з «природою» людини, ніж з реальним індивідом в емпіричній доступності його існування. Смак не потребує реальної згоди, але претендує на всезагальність. Посилання на перспективу спілкування, в якій така згода може бути досягнута, нічого не змінює у самій проблемі.

Вимога смаку як доброго смаку є елементом культури і є дійсною тільки у певній спільності та

за певних умов: для освічених людей, які вірять у цінність смаку і з ним пов'язують своє існування. Ця цінність є для них «загальним місцем», стосовно якого недоречно запитувати, але воно очевидно протистоїть звичайному здоровому глузду. На цьому протистоянні й побудований смисл кантівської «антиномії смаку».

Sensus communis і «антиномія смаку»

Антиномія смаку є логічною квінтесенцією критики судження смаку, а не самого смаку [7, 171], тобто вона дійсна для сфери, де звичайно здійснюються і зіставляються міркування про смак. Для нас важливо, що, формулюючи антиномію, Кант репрезентує витоки її проблематичності, зазначає ті умови, які мають бути виконані, щоб антиномія була сприйнята як розрив у дискурсі, тобто як парадокс, вартий теоретичного розв'язання. Ми ставимо запитання: що дає можливість сприймати антиномію як парадокс, тобто бачити в ній *проблему*, яка наразі є концентрованим виразом проблеми естетичного судження, як її аналізує Кант?

Очевидно, що парадоксальність міститься не в самій антиномії. Жорстка форма логічного формулювання проблеми залишила б нас байдужими, нечутливими до тверджень, які протиставляються одне одному.

Антиномія складається з двох елементів: *тези* і *антитези*. В *тезі* стверджується, що судження смаку не засноване на поняттях, інакше про нього можна було б диспутувати (*Disputieren*). *Антитеза* проголошує: судження смаку засноване на поняттях, тому що в іншому разі про смаки навіть не можна було б сперечатися (*Streiten*). Навряд чи з такого формулювання можна *відчути* проблему. Недаремно Кант починає параграф про антиномію (§ 56) з іншого – з посилання на здоровий глузд.

Він посилається на здоровий глузд як спільну думку, а саме на два «загальних місця» в розмовах про смак: 1) «у кожного свій смак» і 2) «про смаки не диспутують». Отже – стверджується суб'єктивна підстава судження і неможливість виведення його на рівень поняття та умовиводу, тобто на рівень надання об'єктивних підстав. Без відсилання до цих «загальних місць» (*Gemeinnorte*), які, до речі, залишаються так само *загальними* і сьогодні, антиномія не була б зрозумілою, адже чи спирається судження на поняття, чи не спирається – видається схоластичним запитанням. Сенс же антиномії в тому, щоб мак-

симально ясно представити проблему судження смаку, тобто виявити самозрозумілу несумісність тверджень, які при цьому видаються беззаперечно істинними. Поки що було актуалізовано тільки самозрозумілість першого твердження – про неможливість поняття для смаку і диспуту про смаки. Але так само інтуїтивно переконливим має бути і твердження, що про смаки *сперечаються* і що існує якесь поняття як підстава надії на згоду.

З метою розкриття проблеми Кант пояснює відмінність значення слів *сперечка* і *диспут*. Диспут починається, коли можливо досягти згоди через уточнення понять та аргументацію. Сперечка означає представлення позицій лише з *надією* на згоду, яка, однак, не може бути гарантована. Щоб прийняти *антитезу* як самозрозуміле твердження, яке заперечує так само очевидну істину *тези*, ми мусимо мати досвід суперечок про смак. Має бути досвід *невідкладності* обговорення, попри наявність переконання у неможливості досягнення згоди.

Ясно, що з точки зору буденного здорового глузду проблеми не існує і суперечок про смак не повинно бути. Тільки в умовах реальних обговорень смаку, зіткнення різних оцінок, які не вдається звести до одного знаменника, антиномія набуває сенсу: або смаки не суб'єктивні, або суперечки марні. Таким чином, в *тезі* і в *антитезі* мова йде про різний досвід: досвід відсутності обговорень смаку, на який спочатку посиляється Кант і в якому «подобається – не подобається» не претендує на всезагальність та не стає предметом розгляду; і досвід наявності обговорень, де репрезентовані судження претендують на всезагальність, а підстави таких претензій досліджуються теоретично.

Спільне почуття представлене і в *тезі*, і в *антитезі* як спільна згода стосовно можливості обговорення, але зміст його різний. У першому випадку однозначно стверджується недоречність обговорень, у другому випадку – доцільність обговорень. Тобто йдеться не про можливість обговорення у суто теоретичному горизонті, а про потребу і належність такого обговорення, про певний *практичний* горизонт.

Важливо також те, що проблема смаку існує тільки для того, хто однаковою мірою відчуває правдивість обох тверджень, і не існує як проблема для простого здорового глузду. Цю проблему може усвідомити тільки той, хто практикується у суперечках з приводу суджень і тому відчуває розбіжність між очевидною відмінністю смаків з точки зору буденного здорового глузду і потребою дійти згоди з точки зору освіченої сві-

домості, або культури, яка вводить вимогу *доброго* смаку. Якщо смаки різні, чому існують суспільні практики коментування, оцінки, критики мистецьких творів, а дух суперечки буває надзвичайно запальним? Якщо існує практика суперечок (і навіть просто обговорень і порівнянь), то що є підставою для них, адже звичайний здоровий глузд таких підстав не дає?

Можемо зробити висновок, що проблема смаку існує для певного типу існування та свідомості. Принаймні для свідомості, в якій вже легітимована ідея доброго смаку. І хоча ця вимога прагне бути «загальним місцем», її не можна назвати здоровим глуздом освічених людей. У цьому контексті доречно говорити про *культурний сенс* як «загальне місце». Таким чином, у *тезі* та *антитезі* одне одному протиставлені *здоровий глузд* як життєвий *sensus communis* та *культурний сенс* як ідея смаку. І це означає, що тематизація смаку має бути виведена з певних умов існування індивідів, а саме з такого типу існування, який спирається не на безпосередній досвід, а на – ідеальну модель, яка утверджується через «ідею культури». Тому проблема смаку є проблемою культури як особливого способу регуляції людської поведінки, який утверджується в XVII-XVIII ст., коли і з'являється розрив між повсякденним і проєктованим культурою існуванням.

На останніх сторінках першої частини «Критики здатності судження» Кант постійно згадує про культуру: «культура душевних сил», «загальна культура» [4, 230], (KdU, 355), «законний примус вищої культури», «культура морального почуття» [4, 231], (KdU, 356). Спільність і ціле, як їх утверджує культура, не те саме, що спільність і ціле буденного здорового глузду. Освічені люди мусять стверджувати і підтримувати віру в нагальність небуденного керівництва для життя і неодмінність доброго смаку, інакше *ідея* культури буде зруйнована під тиском звичайного здорового глузду через те, що приписи культури не впливають з останнього, але будуються на опозиції до нього.

Тип культури, який утверджує Просвітництво, передбачає доволі абстрактний ідеал – непевну ідею культурної людини, освіченої людини, до якої висувається вимога, яка ніколи не може стати емпіричним фактом. Адже культура – це, власне, «кращі здобутки людства» в різних галузях діяльності. Неосяжність завдання і непевність референтної для смаку спільноти роблять непевним результат, а єдиною певною і досяжною реальністю залишається сам індивід та його судження в емпіричній даності самого акту. В емпірич-

ному сенсі культурна людина - це щось неможливе. Вона можлива тільки в принципі. А смак - це той максимум спільного почуття, або повноти існування - наближеності до ідеалу, яку індивід здобуває в особливому ставленні до речей, у «чистоті» відриву від реальних контекстів існування. Перспектива непевна як для індивіда, так і для загалу.

Висновки

Аналізуючи судження смаку, Кант вирішує теоретичне завдання, але спосіб його реалізації вказує на соціальні та культурні контексти тематизації смаку в філософському дискурсі.

Витоком смаку є просте *спільне почуття*, яке реалізується у буденному житті й традиційно вважається сутністю простого здорового глузду. Проте *спільне почуття*, представлене у Кантовому понятті судження смаку, не є тотожним *спільному почуттю* здорового глузду принаймні тому, що останній має *спільність* як вихідну умову людського існування: «найменше, що можна чекати від людини» [4, 166], (KdU, 293); а смак висуває вимогу *найбільшого*, що можна чекати від людини і що є для неї швидше завданням, аніж емпіричним фактом. І хоча судження завжди підводить одиничне під загальне, тобто за-

безпечує здатність діяти в конкретній ситуації і, по суті, завжди залишається завданням, - в естетичній здатності судження це завдання є не стільки «ситуативним», скільки *програмним* щодо життя індивіда і суспільства. Тема смаку корелює з темою «ідеї культури».

Той факт, що Кант відмежовується від значення «всім доступного» у *sensus communis*, вказує на наявність опозиції буденного (вulgарного) і культурного (належного). Тема смаку вписується у «культурну політику» (М. Гайдеггер), виконуючи функцію підтримання зазначеної опозиції.

«Задум» смаку як здатності й вимоги доброго смаку містить у собі істотний парадокс - через *спільне* почуття стверджувати *відмінність* індивідуального у суспільстві. Тому постає питання: на що дійсно була спрямована *ідея* смаку — на те, щоб утвердити почуття *спільності*, чи щоб утвердити *індивідуальне* існування як автономну форму соціального буття? У призмі кантівської теорії *ідея* судження смаку постає як проблема *суспільності* (всезагальності) актів судження. Але в соціальних практиках, очевидно, важливіше було обґрунтувати автономію індивідуального, через те що проблема судження смаку є проблемою для освіченої спільноти, яка практикує суперечки щодо суджень і надає їм значення актів суспільної самореалізації.

1. Гадсшер Х. Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. - М.: Прогресс, 1988.
2. Бурдые П. Исторический генезис чистой эстетики // Новое литературное обозрение. - 2003 - № 60.
3. Rose Philip. The Role of "Common Sense" in Kant's Deduction of Judgements of Taste II <http://www.mun.ca/phil/codgito/voll/vldoc3.html>.
4. Кант И. Критика способности суждения. - М.: Искусство, 1994. У дужках вказані сторінки за німецьким повним Ака-

5. демичним зібранням творів Канта: (KdU [Критика здатності судження], *сторінка*).
5. Шефсберу. Sensus communis или Опыт о свободе острого ума и независимого расположения духа// Шефсберу. Эстетические опыты - М.: Искусство, 1974.
6. Новий тлумачний словник української мови: в 4-х т.- К.: Аконт, 1998-Т. 2.
7. Costelloe Timothy M. Hume, Kant and the "Antinomy of Taste" II Journal of the History of Philosophy.- Vol. 41.-№ 2 (2003).

I. Bondarevska

SENSUS COMMUNIS AND KANT'S JUDGMENT OF TASTE

For the purpose of finding out the origin of aesthetic judgment as a specific topic of philosophy this article covers the correlation between the "sensus communis" and "judgment of taste" notions in Kant's theory. The author proves that sensus communis opens a perspective for the historic understanding of the idea of judgment of taste as a function in the particular type of culture.